
УДК 321.6+370:13.73

Шелюк Л.

Кандидат педагогічних наук, доцент (м. Рівне)

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ОСВІТИ ЯК ПРИНЦИП ЇЇ РЕФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

Процес демократизації вітчизняної освіти розглядається з орієнтацією її на кращі сучасні світові освітні системи.

Ключові поняття: людина, освіта, культура, демократія, демократизація освіти, громадянська освіта.

Сьогодні Україна як ніколи гостро відчуває потребу підготовки і виховання нового покоління молоді як активних громадян демократичного суспільства. Тому перед державним управлінням освітою постає питання, яка саме система освіти для цього потрібна, і в який спосіб освіта братиме участь у побудові суспільства, заснованого на фундаментальних цінностях прав людини і громадянина, демократії та верховенства права, рівності і взаємній відповідальності, толерантності та свободи. Виховання справжнього громадянина можливе лише за умови створення демократичного середовища у сім'ї та навчальному закладі, де дитина на власному досвіді навчається брати на себе відповідальність та ухвалювати власні рішення, вчиться реагувати на складні суспільні явища та події через призму демократичних процесів у суспільстві. Саме тому система освіти є одним із найважливіших інструментів демократизації, а навчальний заклад постає як мікромодель суспільства.

Відведення центрального місця принципу забезпечення високої якості освіти в європейських країнах тісно пов'язане з високим рівнем їх демократії. Так, ключовою цінністю Болонської декларації є демократія. Демократичні форми в усіх галузях життєдіяльності європейського суспільства вважаються найбільш дієвими і максимально відповідають потребам людей.

З однієї точки зору, демократичну освіту слід вважати наслідком процесу політичної демократизації країни, а з іншої — для впровадження в суспільстві демократичних реформ необхідно створення певних умов. Серед таких умов слід виокремити підвищення загального освітнього рівня і збільшення чисельності громадян із вищою освітою як носіїв ідеї

демократичних змін. Тому, на нашу думку, хоча вища освіта і є важливим фактором на шляху до демократії, демократизація системи освіти в Україні може розпочатися лише після переходу політичної системи нашого суспільства до демократичних форм функціонування. Це є свідченням того, що сьогодні є надзвичайно актуальним питання демократизації вітчизняної освіти, переорієнтації її на кращі сучасні світові аналоги (насамперед — на європейські).

Поняття демократизації освіти широке та неоднозначне. Демократичність повинна характеризувати як процес навчання та викладання, так і весь уклад повсякденного життя учнів і студентів. Не менше значення має присутність демократії в організації системи освіти в суспільстві в цілому (йдеться, насамперед, про автономність навчальних закладів) [1, с. 3].

Гончаренко С. У. вперше звернувся до цієї теми ще у книзі «Український педагогічний словник» 1997 р. видання і дав таке визначення: «Демократизація освіти — принцип реформування освіти в Україні на демократичних засадах, який передбачає децентралізацію, регіоналізацію в управлінні освітою, автономізацію навчально-виховних закладів у вирішенні основних питань діяльності, поширення альтернативних (приватних) навчально-виховних закладів, перехід до державно-громадської системи управління освітою (участь батьків, громадськості, церкви), співробітництво учитель-учень, викладач-студент у навчально-виховному процесі» [2, с. 85].

В «Енциклопедії освіти» цей доволі звужений підхід до освітніх змін, для якого характерний наголос на децентралізації управління і наданні дозволу на участь у діяльності навчально-виховних закладів батькам, громадськості й церкві, частково заперечений і замінений більш широким поглядом на демократизацію освіти. С. У. Гончаренко вказує: «Часто це поняття тлумачиться спрощено, зводиться в основному до виборності керівників навчальних закладів, до створення рад освітніх установ і регіональних рад з народної освіти. Між тим проблеми демократизації освіти значно глибші і складніші. Вони охоплюють усі без винятку сторони життя навчальних закладів. Це тривалий і болючий процес перетворень з метою нормалізації відносин між суспільством, державою і навчальними закладами, між керівництвом усіх рангів і педагогами, між педагогами і учнями та студентами, між самими учнями та студентами» [3, с. 167].

Рябенко Є. М. відзначає, що складовою освітнього процесу в сучасних демократичних країнах є громадянська освіта. Демократія може

бути стійкою, а демократичні зміни — успішними лише за умови, якщо громадяни мають необхідні для громадянської участі знання, уміння і бажання їх застосовувати на практиці.

Саме ці знання, уміння й установки визначають структуру громадянської компетентності, яку повинна формувати громадянська освіта. Термін «громадянська освіта» вживається для позначення інтегративної педагогічної технології формування громадянських чеснот населення, передусім молоді. Громадянська освіта є визнаним засобом політичної соціалізації, формою заохочення громадян до активної і відповідальної участі в ухваленні спільних рішень. Навчаючи молодь мирних способів політичної поведінки, прийомів розв'язання соціальних проблем і конфліктів, впливу на владу тощо, громадянська освіта сприяє подоланню політичної апатії, анемії, допомагає кожному визначитись щодо своїх політичних інтересів та способів їх задоволення [1, с. 6–7].

На нашу думку, сутність, цілі та засоби демократичної освіти та освіти громадянської настільки близькі, що ці поняття можуть вживатися як взаємозамінні.

Якщо відштовхуватися в цьому питанні від розуміння, характерного для розвинутих демократичних країн, то громадянська освіта є комплексним напрямком навчально-виховної роботи, що поєднує в собі насамперед елементи політичної, правової й етичної освіти. Досить подивитися будь-яку програму civic education США, Канади, Франції та інших держав, щоб переконатися в правоті сказаного. При цьому слід зауважити, що громадянська освіта не замінює названих елементів освіти, а лише вбирає їх у себе. Таке розуміння дозволяє ще раз підкреслити думку про неприпустимість ототожнення понять «громадянська освіта» та «політична освіта», оскільки їх структура не збігається [4, с. 67].

Згідно з «Концепцією громадянського виховання дітей і молоді» (2000 р.), громадянська освіта — це навчання людей того, як жити за умов сучасної держави, як дотримуватись її законів, але водночас і не дозволяти владі порушувати їхні права, домагатися від неї здійснення їхніх правомірних потреб, як бути громадянином демократичного суспільства [5].

В світлі цієї думки, автори концепції формулюють таке поняття як «громадянськість» і наводять розгорнуте його тлумачення. На їхню думку, громадянськість — духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, що зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни.

З цим пов'язані більш або менш лояльне ставлення людини до встановлених у державі порядків, законів, інституцій влади, відчуття власної гідності, знання і повага до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовність та вміння домагатися дотримання власних прав та обов'язків [5].

Жадько О. А. під громадянськістю розуміє розвиненість соціальної свідомості й індивідуальної гідності, спроможність людини усвідомлювати власні інтереси і захищати їх зі знанням справи та з урахуванням інтересів усього суспільства. Громадянськість є наслідком тривалого виховного, формуючого впливу громадянської соціалізації особистості. Вона виступає як реальна можливість втілення в життя сукупності соціальних, політичних і громадянських прав особистості, її інтеграції в культурні й соціальні структури суспільства [6].

Поліщук О. С. характеризує громадянську освіту як систему навчально-виховних заходів, спрямованих на формування громадянськості як інтегративної якості особистості, котра усвідомлює свої права й обов'язки щодо суспільства і держави; прилучення молоді до демократичної системи цінностей; формування індивідуального досвіду активних і відповідальних дій у демократичному суспільстві [7, с. 67].

Жадько О. А. у своїй публікації «Роль громадянської освіти як вимога сучасності» піднімає питання ролі громадянської освіти у суспільстві. Для чого державі громадянська освіта

З її допомогою виховуються соціально і економічно активні громадяни. Вся ліберальна економіка заснована на активності населення. Соціальна активність дозволяє «випустити пар», висловити мирним шляхом своє незадоволення, привернути увагу до себе, брати участь у виборах. Це тільки одне із завдань громадянського виховання.

Чого чекає суспільство від громадянської освіти

Суспільству необхідна стабільність. Як воно її бачить

Воно розуміє стратегію влади і будує свою стратегію. Воно вміє вести діалог з владою. Громадянська освіта цьому навчає. Розуміти дії влади і впливати на неї. Суспільство зацікавлене в тому, щоб брати на себе елементи повноважень влади. До цього треба готувати в школі.

Що дає громадянину володіння громадянськими навичками, цінностями

Це дозволяє формувати свої кар'єрні рішення, планувати стратегію власного життя, використовувати можливості, які надає держава. Дуже важливо вміти бачити стратегічні можливості держави і свої власні. А також прогнозувати міцність життя країни і свою. Успіхи держави і

успіхи кожної окремої людини залежать від того, як добре її навчили «на громадянина». Людина повинна навчитись будувати реальні плани і реалізовувати їх. Суспільство повинно навчити свого громадянина стати успішним. І для цього його повинні вивчати не тільки за підручниками, тобто теоретично, але й реалізовувати на практиці соціально значущі проекти [6].

Маргуліна Л. В. розрізняє кілька ключових структурних аспектів демократизації освіти. Це демократизація управління освітою—і демократизація навчально-виховного процесу. З іншого боку, це демократизація управління освітньою галуззю—і демократизація управління окремим навчальним закладом. Це також демократизація змісту освіти—і посилення демократичності її структури і форм.

На рівні управління освітньою галуззю ключові чинники демократизації виражені в таких твердженнях: вплив загальноосвітніх тенденцій глобалізації на національну систему освіти; вплив демократизації українського суспільства на систему освіти; визнання прав усіх етнічних спільнот на збереження і розвиток своєї самобутності і культури в сучасній освіті; відповідність підготовки фахівців інтересам перш за все регіону, а вже потім держави; деполітизованість сучасної освіти; університетська автономія (надання університетам більшої незалежності з боку держави у вирішенні питань); вплив приєднання української системи вищої освіти до Болонського процесу на процес демократизації освіти [8, с. 398].

На рівні управління окремим навчальним закладом ключовими чинниками є наступні: впровадження дисциплін за вибором студентів на процес демократизації освіти; створення можливостей обирати індивідуальний графік відвідування занять на процес демократизації освіти; впровадження інноваційних методик проведення занять на процес демократизації освіти; планування роботи закладами освіти, вирішення питань навчально-виховної, методичної, економічної, фінансово-господарської діяльності; введення більшої кількості годин консультацій, індивідуальної роботи викладача зі студентами як альтернативного варіанту традиційним колективним формам навчання—лекціям та семінарським заняттям; підготовка агентів і способів впровадження громадянської освіти.

Демократизація закладу освіти передбачає обов'язкову демократизацію управлінської діяльності його керівників, педагогічного та учнівського колективів, формування демократичного стилю керівництва, наявність та ефективність функціонування колегіальних органів

управління, учнівського самоврядування, співробітництва, співтовариства [8, с. 399].

У прикладному плані демократизація управління закладом освіти включає такі напрями: делегування певної частини прав і повноважень адміністрації таким громадсько-демократичним структурам, як педагогічна рада, методичні об'єднання, учнівське самоврядування; забезпечення виборності та звітності цих управлінських структур; уміле та максимальне використання творчого потенціалу керівників шкіл, учителів, учнів, батьків і широкої громадськості [8, с. 399]. Певним протиставленням, на думку Маргуліної Л. В., є демократизація навчально-виховного процесу (протиставленням — тому, що окреслені засоби демократизації управління відносять до менеджменту освіти, а демократизація самого навчання — до педагогічної галузі).

Демократизація навчання — це впровадження демократичних засад у спільну діяльність учителя та учнів на уроці. Вона докорінно змінює взаємовідносини між учителем та учнями, тобто змінює традиційну систему «суб'єкт — об'єктних» відносин на «суб'єкт — суб'єктні». За умови сформованості «суб'єкт — об'єктних» відносин у навчанні вчителів відводиться роль активної діяльній одиниці цього процесу, а учневі — роль пасивного «споживача» знань. В умовах сформованості «суб'єкт — суб'єктних» відносин учень виступає в ролі замовника знань з усіма притаманними йому індивідуальними особливостями. «Суб'єкт — суб'єктні» відносини сприяють підвищенню значущості і відповідальності учня за набуття знань, умінь та навичок, тобто ставлять його у більш активну позицію; сприяють усвідомленню кожним учнем себе як особистості, своєї соціальної ролі, свого місця в навчальному процесі, своїх функціональних обов'язків.

Винятково важливу роль у демократизації навчання має свобода слова, гласність, самовираження особистості учня, розвиток критики та самокритики. Педагогу необхідно на занятті створювати такі ситуації, у розв'язанні яких активну участь брали б учні: висловлювали свої думки, виступали в ролі опонентів по відношенню до вчителя та своїх товаришів, вносили поправки, пропозиції, давали поради. Інтегратором колективної думки повинен бути педагог, але без жорсткої регламентації дій учнів (студентів), без нав'язування своєї думки, своїх переконань. Свобода думки — це перша сходинка до творчості і демократизму [8, с. 402].

Отже, демократизація освіти проявляється через проникнення принципів демократії в усі складові системи освіти — структуру навчальних

закладів, яка інтенсивно модернізується, управління, зміст і процес навчання, кадрову політику, сферу контролю тощо.

Список використаних джерел:

1. Рябенко Є. М. Демократизація вищої освіти в дискурсі формування соціальної держави в Україні / Є. М. Рябенко // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць.—К.: ВІР УАН, 2010.—Вип. 35.—С. 148–155.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко.—К.: Либідь, 1997.—376 с.
3. Гончаренко С. У. Демократизація освіти / С. У. Гончаренко // Енциклопедія освіти. АПН України; гол. ред. В. Г. Кремень.—К.: Юрінком Інтер, 2008.—С. 167–168.
4. Іванов М. С. До проблеми з'ясування змісту громадянської та політичної освіти // Наукові записки.—Т. 21: Політичні науки.—Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2003.—С. 64–68.
5. Постанова президії Академії педагогічних наук України «Про концепцію громадянського виховання дітей і молоді» 19 квітня 2000 р. Протокол №1–7/4–49.—[Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://osvita.ks.ua/derjavnormdoki/4.html>
6. Жадько О. А. Роль громадянської освіти як вимога сучасності / О. А. Жадько // Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. пр. Вип. 22/Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди.—[Електронний ресурс].—Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_ttmniv/2008_22/09.html
7. Поліщук О. С. Історичні аспекти розвитку громадянськості особистості / О. С. Поліщук // Педагогічний пошук: науково-методичний вісник.—2009.—№ 4.—С. 65–67.
8. Маргуліна Л. В. Демократизація освіти: український історичний досвід і сучасність [Текст] / Л. В. Маргуліна // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, УАН; голов. ред. В. М. Вашкевич.—К., 2011.—Вип. 43.—С. 397–404.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2014 р.

Шелюк Л. Демократизация образования как принцип ее реформирования в Украине

Процесс демократизации отечественного образования рассматривается с ориентацией ее на лучшие современные мировые образовательные системы.

Ключевые слова: человек, образование, культура, демократия, демократизация образования, гражданское образование.

Sheliuk L. Democratization of education as a principle of its reforming in Ukraine

In view of this process of democratization of national education should be based on its orientation on the best modern world educational systems.

Keywords: human, education, culture, democracy, democratization of education, civic education.

© Шелюк Л., 2014